

# Frihed og styring på kirkegården

*Af Christian Philip Kjøller*

Landskabsarkitekt, ph.d., postdoc, Landskabsarkitektur og Planlægning, Københavns Universitet

Styring bliver nævnt mere og mere i forbindelse med de danske kirkegårde. Eksempelvis tales der om driftsstyring, økonomistyring, beregning af taksterne, og om at få styr på alle overskudsarealerne. De negative konsekvenser, som styringen kan få for kirkegårdene og kirkegårdskulturen, nævnes også. Truslen er, at alt bliver ensrettet og centraliseret, og at kulturarv og lokalt særpræg vil forsvinde. Der bliver talt om, at styringen truer menighedsrådenes og gravernes frihed til selv at indrette sig på bedste måde. Dårlig eller mangelfuld styring kan ganske givet få negative konsekvenser, hvad enten styringen bliver praktiseret lokalt eller centralt. Men styring i sig selv, praktiseret fornuftigt, er ikke en trussel mod frihed og forskellighed på kirkegården. Tværtimod kan manglende styring i lige så høj grad være en trussel og styring en nødvendig hjælp til at opretholde og udvikle kirkegårdenes værdier.

Når der er så meget fokus på styringen af kirkegårdene, kunne man tro, at der ikke har været styr på forvaltningen før. Det er ikke tilfældet, som man kan se af de mange fine kirkegårdsanlæg rundt omkring i landet. Vi har en stærk kirkegårdstradition i Danmark og en kvalitet i kirkegårdskulturen, som vore udenlandske kolleger er misundelige på. Udfordringen er, at den nuværende kirkegårdstradition er forankret i efterkrigstidens industri- og velfærdssamfund, med de tankegange og teknologier der hører den tid til. Som et spejl på de levendes samfund var det individuelle gravsted, og dermed den afdøde, rammet ind i en fælles hækramme, forankret i lokalsamfundets fælleskab. Forvaltningsmæssig styrede man i en situation med stabilitet og med økonomisk råderum. Tilgangen i forvaltningen af kirkegårdene svarede til den tilgang, der generelt var i samfundet, og som ledte til udbygningen af velfærdssamfundet med nye skoler,

plejehjem, boligområder mv. finansieret af en voksende økonomi.

Den fornyede fokus på styring udspringer af, at fremtiden ikke er den samme som fortiden var. Noget er forandret, som der skal styr på. De nye styringstiltag kan dog ikke stå alene. Udgangspunktet for en god styring er en fælles forståelse af den virkelighed, der skal styres, og hvad retningen skal være for styringen. Denne forståelse er kun i sin tilblivelse i forhold til de danske kirkegårde i det 21. århundrede. Vi skal i det følgende se på forudsætning og styring og ridse nogle rammer op for den forståelse, der er ved at danne sig.

## Ændringer i forudsætninger og styring

Brugernes valg i forhold til begravelse og gravsted er en af de ændringer i forudsætningerne, som har størst betydning for kirkegårdenes udseende. Der er sket store forandringer i, hvilke gravsteder brugerne erhverver, hvordan de bruger dem og hvor længe. Generelt erhverves mindre og enklere gravsteder i kortere tid. Resultatet bliver overskudsplads og hullede afdelinger, hvor de store, individuelle gravsteder hjemfalder. Især på landsbykirkegårde forstærkes tendensen af, at folk flytter mod byer og vækstcentre. Samtidig er der også en tendens mod en mere forskelligartet kirkegårds-kultur. Tidligere har der også været forskel på folks tilgang til begravelse og gravsteder, men det har overordnet været én samlet bevægelse fra et ideal for den gode begravelse til et andet, f.eks. klunketidens spektakulære familiegravsteder til



De hækomkransede gravsteder er typiske for den traditionelle kirkegård. Gloslunde Kirkegård på Lolland. Foto: Christian Kjøller.

På mange kirkegårde er der ikke så stor efterspørgsel efter traditionelle gravsteder, hvilket betyder overskudsplads eller omlægning til andre gravstedsformer.

Brønshøj Kirkegård i København.

Foto: Christian Kjøller.



efterkrigstidens mere demokratiske og anonyme gravsteder. Nu er skovbegravelser populære, men individuelle havegravsteder og plænebegravelser nyder også interesse.

Økonomien er en anden vigtig faktor, som også har ændret sig på kirkegårdene og i folkekirken generelt. Økonomien står højt på dagsordenen. Det er ikke længere noget fremtidigt, at der ikke er så mange ressourcer, som der har været. Det er noget, der allerede mærkes i budgetterne og på kirkegårdene. Ikke bare i form af takstforhøjelser, men også nedskæringer, effektivisering af driften og nedsættelse af plejeniveauet. Der kan være flere årsager, men overordnet er indtægterne fra kirkeskatten faldende, og de mange tomme gravsteder giver færre arealer med indtægt. Tendensen forstærkes mange steder af, at man ikke har givet regulering af taksterne opmærksomhed, lige som driftsudgifterne fra overskudsarealer ikke kan afvikles eller reduceres i takt med, at arealerne bliver ledige.

Endelig kan teknologiske forandringer nævnes som et område, hvor forudsætningerne for forvaltning og styring har ændret sig. Det knytter sig til økonomien, fordi ændringer i de teknologiske forudsætninger har indflydelse på, hvad der er billigt og dyrt. F.eks. hækkene, der var et billigt og pladseffektivt element til at organisere gravene på den knappe kirkegårdsjord i efterkrigstiden, men nu er ved at blive et tidskrævende element, som giver arbejdsmiljømæssige udfordringer. Udvikling i f.eks. lønniveauer, maskinteknologi, informationsteknologi og mobiltelefoni har haft stor betydning.

Kirkegårdsanlæggene har ændret sig med forudsætningerne, men ikke altid på en god måde. Ofte ser vi hullede anlæg med store restarealer, eller anlæg hvor nye gravstedsformer er indarbejdet tilfældigt. Det kan tage lang tid at rette op på de u hensigtsmæssige konsekvenser, som kan være både æstetiske, brugsmæssige og økonomiske. Der er en stigende forståelse hos menighedsråd og personale for, at det er nødvendigt at styre udviklingen på kirkegården. Alle taler om økonomi, men der er også mange, der taler om udviklingsplaner. Forvaltningen af kirkegårdene forandres også med nye takstberegninger samt tiltag omkring samarbejde og planlægning. Kirkegårdenes forvaltere er i gang med at ændre styringen som reaktion på de nye forhold.

Tiltagene forholder sig dog ofte til hver deres aspekter af kirkegårdsforvaltningen. Det er fornuftigt nok i forhold til at gøre arbejdet overskueligt, men kan også gøre det svært at tage ordentligt hånd om problemerne. Samtidig er der ofte en antagelse om, at man ved hvad kirkegårdsdrift er, uden at man forholder sig til omfanget af forandringerne. F.eks. tages der ikke altid højde for at et gravsted ikke længere bare er et gravsted, men at de kan have mange forskellige udtryk og grader af individualitet, og dermed forskellige driftsudgifter, brugsmønstre og udtryk.

Vi mangler at forstå hvordan, og måske navnlig hvor meget forudsætningerne har ændret sig og vil ændre sig, og dermed også hvordan kirkegårdskulturen vil ændre sig. Og så skal denne forståelse have konsekvenser i den måde tingene bliver gjort på, og hvordan man indretter sig, lige fra landsbygraverens arbejdsrutiner til folketingets lovgivningsarbejde. En del af forandringerne kan nok imødegås, men det kræver, at vi ved, hvad der er ved at ske, og navnlig hvor brugerne er på vej hen. Den manglende forståelse for forandringernes omfang skyldes nok dels, at det er en snigende udvikling, der kun gradvist bliver tydelig, men også at brugsmæssige, økonomiske, æstetiske og kulturelle aspekter er stærkt forbundne.

## Styring, frihed og konsekvenser

Lige som de ændrede forudsætninger vil de nye styringstiltag få konsekvenser for kirkegårdene og kirkegårdskulturen, både tilsigtede og utilsigtede. Mange af styringstiltagene er forholdsvis nye, og deres konsekvenser er derfor ikke fuldt udfoldet, men nogen linjer kan dog allerede ses.



Kostprisbaserede og ensartede takster har til formål at sikre indtægter til driften og en ensartet betaling for kirkegårdenes brugere, baseret på deres brug af kirkegårdenes tilbud. De nye takster har næppe haft den store betydning for kirkegårdenes udseende endnu, men de vil sandsynligvis forstærke udviklingstendenserne. Folk vil vælge mindre gravsteder, hvis ikke de vælger kirkegården helt fra. Og et mindre gravstedsareal i brug vil betyde, at driftsudgifterne, som er svære at komme helt udenom, skal fordeles på de tilbageværende gravsteder, som alt andet lige vil blive endnu dyrere, hvis kirkegårdsdriften i sin helhed skal dækkes af takstbetalingen. Der er fokus på, at kirkegårdsdriften ikke må koste kirkeskattemidler, men sjældent fokus på hvordan man sikrer begravelse til rimelige priser for alle, om man skal det, eller om kirkegården kun er for dem, der kan betale.

Det kan være nærliggende at tro, at det danske kirkegårds-system vil bevæge sig i retning af det system, man har i Norge eller Sverige, med en delvis finansiering over en generel skat. Men efterhånden virker det ikke længere så usandsynligt, at vi i stedet bevæger os i retning af f.eks. det hollandske system, hvor man kan sprede sin aske hvor som helst,

Skov- og naturbegravelser nyder stigende popularitet. Sejs-Svejbæk Kirkegård ved Silkeborg.  
Foto: Christian Kjøller.



hvor hvem som helst kan åbne en begravelsesplads, og hvor kirkerne kun er en blandt mange aktører. Taksterne dækker i store træk driftsudgifterne på kirkegårdene, der ikke har helt det samme plejeniveau som hos os, men stadig danner en smuk og funktionel ramme om begravelse, sorg og minde. De høje takster er suppleret med et opsparings- og forsikringssystem, som sikrer de fleste en rimelig begravelse uden økonomisk ruin. Det er ikke sikkert, det bliver fremtiden i Danmark, men det er i hvert fald et muligt scenarie, hvis prisstigninger eller serviceforringelser får en væsentlig del af befolkningen til at efterspørge alternativer til folkekirken service og priser. Måske er det ikke nødvendigvis dårligt, men en mulighed for en fornyelse af kirkegårdskulturen i Danmark.

I udgangspunktet er en god økonomistyring fundamentet for at opretholde og udvikle en sund kirkegårdskultur. Hvis ikke der er styr på ressourcerne, og de bliver prioriteret ufornuftigt, vil overforbrug og forkerte investeringer hurtigt føre til forfald. Men som den økonomiske styring ofte bliver praktiseret, er den næppe med til at styrke kirkegårdskulturen. Økonomistyringen forholder sig typisk til indtægter og udgifter på kort sigt, og sjældent til hvordan økonomien i kirkegårdsanlægget kan udvikle sig sundt på lang sigt. Økonomien kobles sjældent til, hvordan servicen til brugerne kan opretholdes til en fornuftig og rimelig kostpris, eller hvordan anlæg og drift rationaliseres uden at gå på kompromis med værdighed og værdier. Der er selvfølgelig undtagelser, men ofte er det det billede, man får.

En del af forklaringen på problemerne i styringen er måske, at afgrænsninger og kompetencer er uklart opdelt. I princippet har menighedsrådet frihed under ansvar til at forvalte kirkegården, og provstiet og provsten har ansvar for at tilse, at det bliver gjort tilfredsstillende. I praksis er økonomistyringen hængt op på provstiet, hvor sogneøkonomierne hænger sammen. Oven i det er økonomien styret år for år, uden videre redskaber til at styre de langsigtede behov på for eksempel kirkegården. Resten af styringen står sognet reelt alene med, om det så er i forhold til gravsteder og arealer, til drift og udvikling, som har et langt tidsperspektiv på kirkegårdene. Provstesynet er et oplagt forum, hvor udvikling og ændringsbehov kunne identificeres, drøftes og kobles til den økonomiske styring og koordineres på tværs af sogne. Indtrykket er dog, at potentialet sjældent bliver udnyttet. Tendenserne forstærkes af, at bosætningsmønstrene ikke længe-

re har sognet som udgangspunkt, men ofte går ud over kommunegrænserne og gør den gode strategi i sognet afhængig af, hvad der sker i nabosogne og -provstier. Konsekvensen kan blive, at der ikke bliver truffet de nødvendige strategiske beslutninger om kirkegårdene og begravelsesvæsenets fremtid.

Dermed ikke sagt, at de forskellige tiltag ikke er generelt gode og nødvendige. De kan bare ikke stå alene, hvis kirkegårds-kulturen skal styrkes.

## Fremtiden

Grundlæggende er der brug for en bredere styring af de danske kirkegårde, som tænkes sammen med en bedre forståelse af forudsætningerne for kirkegårds-kulturen. Det skal være en styring, som baserer sig på en styrket forståelse af, hvor kirkegårdene og samfundet er på vej hen, og hvad der vil give kvalitet for brugere, samfund og folkekirke. Forståelsen kan ikke stå alene, men skal kombineres med et ideal eller dagsorden for den danske kirkegård og dens forvaltning, som kan være retningsgiver for fremtidige tiltag. Der skal være generel konsensus om dagsordenen i kirkegårdsbranchen, og det skal være forankret i en forståelse af forudsætningerne. Det er ikke noget, der kommer af sig selv uden videre. Det kommer ved at fagfolk og politikere ser på tingene, tør tænke nye tanker, debattere og sætte en dagsorden, i stil med hvad kirkegårds-kulturens foregangsmænd gjorde det i første halvdel af forrige århundrede.

Den nye dagsorden for kirkegårdene har ikke som forudsætning, hvordan vi udbygger kirkegårdene i takt med samfundet, som var den dagsorden Brandt, Exner og deres samtidige arbejdede med, og som er grundlaget for vores kirkegårds-kultur. Den nye dagsorden har derimod som grundlag, hvordan vi indskrænker og omdanner kirkegårdene i et samfund, som er i konstant forandring og udvikling. Vi må forholde os til de materielle og organisatoriske strukturer, der er blevet udbygget, og som er forældede eller forfalder, lige som i det omgivende samfund. Vi må desuden forholde os til, hvordan vi ikke kun indskrænker og skærer ned, men også bevarer og skaber værdier og kvalitet for brugere, samfund og kirke.

Den nye dagsorden skal kunne række ind i det nye århundrede – og må gro frem af de refleksioner og erfaringer, der

gøres i branchen. Den endelige formulering har vi ikke endnu, men vi skal se på et rids af, hvad der ser ud til at blive vigtige aspekter. Vi kommer ikke udenom økonomi og styring, men de er trods alt kun redskaber for det egentlige: at skabe rammer om menneskers sidste hvilested og de efterladtes sorg- og mindearbejde, samt at forvalte de samfundsmæssige værdier der bliver skabt på kirkegårdene. I arbejdet må der tages udgangspunkt i brugerne, samfundet og de anlæg, vi forvalter.

Et vigtigt tema for den ny dagsorden er et fremtidigt kirkegårdssystem, der både kan rumme fællesskab og pluralisme. Et aspekt angår strukturerne i kirkegårdsbranchen, hvor et vigtigt spørgsmål er, om folkekirken stadig skal være den officielle begravelsesmyndighed, der tilbyder begravelse til alle, eller om andre modeller vil være mere funktionelle i fremtiden, hvad enten det er et neutralt offentligt begravelsesvæsen eller et frit marked med mange forskellige aktører. Andre spørgsmål kan også blive aktuelle. Hvordan sikres den fortsatte opbakning fra de voksende grupper i samfundet, som ikke er medlemmer, hvis folkekirken fortsat skal tilbyde begravelsesplads til alle? Kan der opretholdes en fælles kirkegårds- eller begravelsespladskultur, hvis begravelsesområdet liberaliseres? Skal der sikres en fælles kultur og i givet fald hvordan? Hvilken og hvor stor rolle skal folkekirkens kirkegårde have?

Et andet aspekt er indretning og organiseringen af den fysiske kirkegård i en tid med pluralisme og omskiftelighed, også i kirkegårdskulturen. Der må arbejdes videre med, hvordan kirkegårdene indrettes, så omlægnings mellem forskellige gravstedstyper bliver nemme, billige og æstetisk acceptable også i omdannelsesprocessen. Der er allerede gjort et stort arbejde med at afsøge muligheder og begrænsninger, men det er nødvendigt stadig at opsamle erfaringer og afsøge nye muligheder. Og samtidig er det vigtigt at finde den rette balance mellem at indrette de begravelsesformer, brugerne efterspørger, og at holde fast i særpræg og tradition. Skal forskning i kirkegårdsrelaterede emner som sorgprocesser, mindekultur og grønne områders muligheder anvendes til at forbedre kirkegårdens funktion, og i givet fald hvordan? Hvordan sikres det, at religiøse, kulturelle og andre mindretal bliver inkluderet på kirkegården, så fællesskab og forskellighed bliver respekteret?

Overskudsplads er et nødvendigt tema på dagsordenen.





Nye gravstedstyper supplerer de traditionelle kistegrave, her urnegrave i græs på Tønder Kirkegård.  
Foto: Christian Kjøller.

Første skridt er, at overskudspladsen bliver så driftsvenlig som muligt, indenfor hvad der er værdigt. Men med al den overskudsplads kan det blive nødvendigt at overveje, hvad der skal ske med den. Kan det blive nødvendigt at nedlægge og eventuelt sælge kirkegårde for at sikre driftsmidler, der hvor begravelserne finder sted? Det vil aflede spørgsmål om, hvordan vi helt afvikler et areal, der har været ramme om begravelser og menneskers sidste hvilested. Hvad skal der ske med eventuelle rester? Skal der være restriktioner på brugen af arealerne efterfølgende? Hvor længe skal der gå fra den sidste begravelse og til anden brug? Loven siger mindst en fredningstid, men er det reelt acceptabelt for brugerne? Og nedlagte landsbykirkegårde er måske nødt til at ligge hen. Der findes eksempler på nyere og ældre nedlæggelser, som der kan tages ved lære af. Og hvis ikke vi vil nedlægge kirkegårdene eller vil gøre det langsomt, hvordan skal de så henligge? Og hvem skal betale for det? Folkekirken, staten eller dem der erhverver gravsteder på andre kirkegårde? Hvordan sikres værdighed og økonomi?

Kirkegårdenes funktion i samfundet vil være et oplagt tema

for dagsordenen. Den måde, som både forvaltere og almindelige mennesker opfatter kirkegårde, viser, at de er mere end steder for bortskaffelse og for de enkeltes sorg og minde. Det er bare ikke tydeligt, hvad det er for værdier, som samfundet og den enkelte får. Hvad er det, der er vigtigt ved at have kirkegårde af høj standard og med god plads? Hvilke værdier giver det samfundet; social sammenhængskraft, bevaring af kulturhistorie eller grønne oaser, der giver mulighed for rekreation og afhjælper klimaforandring? Støtter kirkegårde op om sorgprocessen og hjælper den enkelte hurtigere og bedre gennem den svære tid? Har de overskydende kirkegårdsarealer en værdi i forhold til de funktioner? Hvad får den enkelte ud af at få sine kære begravet på kirkegården, ud over en regning?

Som baggrund for visionen må der også ske en afklaring af, hvordan begravelsesmønstrene forandrer sig og kommer til at forandre sig. Hvor kan vi forvente, at folk lader sig begrave om 10, 20, 30 år? Hvor er det, vi skal forvente, at vi skal have kapaciteten fremover? Er det i forstæderne, hvor folk bor, eller vælger de kirkegård efter helt andre kriterier? Og hvordan opfatter og bruger de gravstederne? Er der forskellige opfattelser og brugsmønstre? Det er vigtige spørgsmål, også i forhold til hvordan vi sikrer, at folk får anvist et gravsted, der opfylder deres behov.

Økonomien er en ramme for, hvad der kan gøres, også på kirkegårdsområdet. Spørgsmålet er, hvordan vi kan få det bedste ud af ressourcerne, men også hvordan vi kan argumentere for, at kirkegården er prisen værd overfor dem, der betaler, om det så er de brugsberettigede, kirken, skattemynderne eller andre. Her bliver en afklaring af, hvilke værdier kirkegården giver den enkelte og samfundet vigtig. I forlængelse heraf kommer spørgsmålet, hvordan overskudsareal, kulturhistorie mv. skal finansieres og af hvem. Et andet spørgsmål kan være, hvad der er en tilstrækkelig værdig begravelse, og hvordan vi sikrer rimelige begravelser for alle, hvis det er vigtigt.

Organiseringen af begravelsesvæsenet i folkekirken må også overvejes, bl.a. i forhold til hvordan nødvendige beslutninger kan træffes på en måde, der tager både lokale hensyn og tilgodeser helheden. Måske er der brug for, at dem, der styrer - medarbejdere, menighedsråd og provstiudvalg - får redskaber til en sammenhængende styring, med inddragelse af rådgivere. En del af dette kan være at afdække, hvor kom-

petencerne kan eller skal løftes. Hvordan sikres, at kirkegårdenes forvaltere lokalt har frihed til at tilpasse kirkegård og begravelsesvæsen til de lokale forhold, samtidig med at de nødvendige overordnede beslutninger bliver taget? Skal der ske en vis koordinering i provstierne? Og hvordan sikres, at beslutningstagere har kendskab nok til forudsætninger og udviklingstendenser både lokalt og generelt til at kunne træffe gode beslutninger? Hvilke informationer skal samles, hvordan skal de behandles, og hvem skal gøre det?

Der er mange aspekter, som skal tænkes sammen, men også tænkes hver for sig. Kirkegårdsdrift er kompliceret, med mange ofte udtalte hensyn og forventninger der spiller sammen. Hvis ikke der bliver arbejdet videre med styringen på kirkegårdene og især med en fælles dagsorden for kirkegårdenes fremtid, risikerer vi, at kirkegårdskulturen forarmes. Økonomien er begrænsende, og der er brug for en hård prioritering af de ressourcer, der er til rådighed. Svaret på mangelfuld styring er ikke mindre styring, men en bedre styring der knytter an til fremtiden. En styring, som knytter an til en fælles dagsorden for kirkegårdenes fremtid. Det er ikke et dilemma mellem centrale styring eller lokal frihed, men et spørgsmål om engagement og kreativitet i forhold til hvordan kirkegårdskulturen styres ind i en ny tid lokalt og på landsplan. Det handler også om at turde løfte debatten op til også at handle om de store linjer for kirkegårdene som fortsættelse af de mange ideer, diskussioner og initiativer, der allerede er sat i gang. Der er mange gode værdier at videreføre i den danske kirkegårdskultur, og den har potentiale til fortsat at være en god og værdig ramme om menneskers sidste hvilested.

### Litteratur

Kjøller, Christian P., *Cemeteries – Organisation, management and innovation*. Ph.d.-afhandling, Institut for Geovidenskab og Naturforvaltning, Københavns Universitet, 2013.

Kragh, Birgitte, *Til jord skal du blive... Dødens og begravelsens kulturhistorie i Danmark 1780-1990*. Skrifter udgivet af Museumsrådet for Sønderjyllands Amt, bind 9 2004.

Bevaringsværdigt gravminde over  
Hansine Petrea Krøyer udført af H.E.  
Freund 1832, Maribo Kirkegård. Foto:  
Karin Kryger.





HANSINE PETREA  
KRØYER  
FØD SEEHUSEN



FØDD. 29<sup>de</sup> SEPTEMBER 1795.  
DØD D. 29<sup>de</sup> SEPTEMBER 1831.  
I COR. 13. 13.